

Metoda behawioralna w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie i autystycznymi.

Uczenie się - łączenie bodźców warunkowych (wywołuje reakcję automatyczną lub odruchową bez uczenia się) z dodatkową sytuacją.

Warunkowanie instrumentalne - proces, w którym reakcja staje się mniej lub bardziej prawdopodobna w zależności od konsekwencji.

Najważniejsze punkty w rozmowie z rodzicami.

- Wiek.
- W jaki sposób dziecko komunikuje się z otoczeniem, gdy ma potrzeby, np. jest głodne.
- Jakie są preferencje w zabawie: rzeczy, czynności, które dziecko lubi i nie lubi wykonywać: w czasie wolnym, z rodzicami, rodzeństwem.
- Czego dziecko się boi? Czy ma jakiegokolwiek reakcje obronne, lękowe. Sytuacje, w których reakcje obronne są największe.
- Jak wyglądają umiejętności naśladowcze? Gdy chcemy nawiązać relacje z dzieckiem, to pracę rozpoczniemy od tych umiejętności, które są już opanowane.
- Co dziecko lubi jeść?
- Jakie są oczekiwania rodziców: nauczenie określonej czynności, słów.
- Jakie zachowania niepożądane występują u dziecka?
- Które przedmioty z otoczenia zna i potrafi używać?
- Jaki jest poziom samoobsługi?
- Czy dziecko reaguje na proste polecenia (jakie)?
- Jak przebiegał rozwój mowy?
- Jak przebiegał rozwój motoryki (pokonywanie przeszkód, wzniesień, chwyt, sprawność dłoni, wrzucanie obiektów do otworów, dopasowywanie elementów, patrzenie przez otwory, itp.)
- Jak przebiegał rozwój funkcji poznawczych (rozumienie mowy, reagowanie na polecenia, materiał liczbowy, literowy, celowe używanie przedmiotów, itp.)
- Obserwacja uczestnicząca:
 - aktywność własna,
 - reakcja na sytuację badania i obce osoby,
 - komunikacja: inicjujemy sytuacje, np. zabierając zabawkę, podsuwając jedzenie,
 - interakcje społeczne: czy dziecko nas obserwuje, czy potrafi nauczyciela zaczepić, czy się uśmiecha, dąży do kontaktu fizycznego,
 - zabawa (spontaniczna, kierowana)- podsuwamy zabawki, włączamy się do zabawy,
 - reakcje na bodźce sensoryczne,
 - zachowania stereotypowe i ich nasilenie,
 - emocje: czy potrafi naśladować uśmiech, emocje w zabawie.

System motywacji

Nakłanianie do podjęcia współpracy, wykonywania poleceń, aktywności własnej.

Wzmacnianie pozytywne:

- bezpośrednio,
- odroczone.

W początkowym okresie pracy (może być on długi) bazujemy na wzmacnianiu bezpośrednim. Jeśli dziecko jest głęboko upośledzone umysłowo, ta forma wzmacniania będzie dominująca.

Wzmacnianie bezpośrednio oznacza dostarczanie bodźców bezpośrednio po zachowaniu, które chcemy rozwijać.

Wzmocnienia są różne u różnych ludzi. Ta sama czynność (zabawa), słodycze, mogą być nagrodą dla jednej osoby, dla innej mogą być obojętne, lub nawet stanowić karę.

W początkowej fazie pracy stereotypie mogą być nagrodą- jeśli na nie pozwalamy.

Przykłady wzmocnień bezpośrednich: bańki mydlane, jedzenie, podrzucanie, huśtanie, pozytywka, zabawkowy telefon komórkowy, dźwięki, butelka z pepsa colą, radiomagnetofon, wibracje, pianina, zjeżdżalnia, plama czerwonej farby, zabawka - nakładanka, pajacyk.

Pozwalamy dziecku wybrać spośród 2 nagród.

Robimy zdjęcia nagród- uczymy dopasowywania konkretnego do obrazka, podpisu do obrazka (nauka dopasowywania). U dzieci czytających nagroda występuje w formie napisu. Dziecko czyta, wybiera.

Występuje ryzyko wzmacniania bezpośredniego w postaci przesycenia.

Każde dziecko ma swoją tablicę nagród. Można zastosować skrzynkę z nagrodami, posiadającą liczne skrytki.

Dziecko nie otrzymuje nagrody za nic. Nagrody leżą z boku, w zasięgu wzroku dziecka.

Po pewnym czasie (jak najszybciej) wprowadzamy **wzmacnianie odroczone**.

Wzmocnienie odroczone

Staramy się o różnorodność i większą liczbę nagród, jednocześnie odraczając ich zastosowanie w czasie.

Wykorzystujemy np. małe porcje jedzenia i jednocześnie aprobatę słowną, pogłaskanie. Uwaga - nie dla wszystkich dzieci wzmocnienie społeczne jest wystarczającą nagrodą do podjęcia trudnych działań.

System żetonowy - omówienie. Dziecko wcześniej wybiera rodzaj nagrody.

Wprowadzanie nagradzania odroczonego, np. na przykładzie budowania wieży. Na początku budujemy wieżę z małej liczby elementów, stosując nagrodę metodą "od końca". Dziecko dołoży ostatni element do wieży i otrzyma nagrodę. Następnie dołoży 2 elementy i dopiero wówczas otrzyma nagrodę. Po tym etapie pracy przechodzimy na system żetonowy. Jeśli chcemy, żeby wzmocnienia społeczne stały się istotniejsze, należy je łączyć z nagrodami rzeczowymi.

Jak długo można odraczać danie nagrody? Zależy to od motywacji dziecka do wykonania zadania i od jego trudności. Jeśli zadanie jest nowe, trudne, to zawsze można wrócić do nagrody bezpośredniej (od czasu do czasu), podczas stosowania nagród odroczonej.

Rozbudowywanie motywacji dziecka.

- proponowanie ciągle nowych zadań opartych na mocnych stronach dziecka (lubi biegać- zaproponuj taką aktywność, wykorzystaj ją jako nagrodę, dopasuj nagrodę do czynności, wykonaj zdjęcie nagrody, którym będziesz się posługiwać),
- łączenie zadań obojętnych z preferowanymi,
- rozkład o stałych proporcjach: wzmocnienia pojawiają się po określonej, stałej liczbie reakcji (np. zdobycie 5 żetonów warunkuje nagrodę),
- rozkład o zmiennych proporcjach - wzmocnienia pojawiają się po zmieniającej się, uśrednionej liczbie reakcji,
- rozkład o stałych odstępach czasowych - wzmocniana jest pierwsza wykonania po upływie określonego czasu od ostatniego wzmocnienia, np. stosowanie czasomierza przy sprawdzaniu zawartości skrzynki z nagrodami,
- rozkład o zmiennych odstępach czasowych- wzmocniana jest pierwsza reakcja wykonania po upływie zmieniającego się, uśrednionego okresu czasu, np. otrzymanie oceny w szkole po zdobyciu kilku plusów.
- zwiększenie częstotliwości zabaw, które mają stać się nagrodą.

Nagroda powinna być często stosowana, aby dziecko polubiło ją jeszcze bardziej.

Umiejętności podstawowe

Kształtowanie zachowań.

Definicja: jest to proces zróżnicowanego wzmocniania kolejnych przybliżeń do zachowania docelowego.

Wzmocnianie zróżnicowane oznacza, że zachowanie z danej klasy reakcji jest wzmocniane, podczas, gdy inne zachowania z tej klasy reakcji wzmocniane nie są.

Kolejne przybliżenie, to każde pośrednie zachowanie będące koniecznym komponentem zachowania docelowego, czyli nagradzamy coraz bardziej przybliżone reakcje do reakcji pożądanej. Na początku nagradzamy "za wszystko". Wycofujemy się z tego, aż do momentu, gdy dziecko zrozumie, że po poleceniu "zrób to" ma wykonać aktualnie nauczaną czynność.

Ćwiczenie praktyczne: usiądź na. Nagroda - dźwięk butelek to wzmocnienie, na zasadzie zabawy "ciepło - zimno". Same wzmocnienia w takiej sytuacji są niewystarczające. Zaprzestanie stukania w butelkę - pozbawienie nagrody - czasami musi być połączone z podpowiadaniem. Można również zróżnicować dźwięki. Polecenia kierowane do dziecka w początkowym etapie pracy: - krótkie, pojedyncze,

- jasno sprecyzowane,
- takie same za każdym razem,
- poparte, wzmocnione gestem, mimiką, intonacją.

Ćwiczenie praktyczne

W czasie odgrywania scenki proszę zwrócić uwagę na: sposób wydawania poleceń, sposób udzielania pomocy dziecku, rodzaj stosowanej konsekwencji. Nauczyciel i dziecko siedzą naprzeciw siebie. N-I stosują wzmocnienia społeczne i bezpośrednio mówi "głowa" i kieruje ruchem rąk dziecka. Polecenia są krótkie połączone z udzielaniem pomocy. Polecenie zawsze tak samo brzmiące (np. dotknij głowy) + pomoc manualna. Na początku wydajemy polecenie i natychmiast stosujemy podpowiedź. Ręce nauczyciela są w pogotowiu do udzielenia pomocy, aż do samodzielnego wykonania czynności. W dalszej kolejności wycofywanie podpowiedzi do 3-4 sekund. Dbamy o kontakt wzrokowy, nagradzamy dziecko (np. poklepaniem po plecach) za to, że patrzy na nas, na nasze ręce.

Ćwiczenie praktyczne z zakresu mowy biernej. Uczenie rozpoznawania butelki i reagowania na słowo "butelka" - kojarzenie słowa z przedmiotem. Do tego ćwiczenia można wykorzystać przedmioty, które dziecko często używa, lubi. Ustawiamy na stoliku dwa przedmioty. Butelkę i coś znacznie różniącego się od butelki. Gdy dziecko ma wyższy I.I. na stoliku stoją 3-4 przedmioty. Mówimy "butelka", dajemy dziecku butelkę do ręki, nagradzamy. Mówimy "daj butelkę", kierujemy ręką dziecka (podpowiedź manualna) + pochwała społeczna + wzmocnienie pierwotne + żeton, itp. Za każdym razem zmieniamy położenie przedmiotu. Pierwsze czynności, połączone z pełną podpowiedzią manualną, później stopniowo ograniczamy podpowiedzi. Po usłyszeniu słowa "butelka", dziecko musi jak najszybciej wziąć ją do ręki. Równoległe (od pewnego momentu) można wykorzystywać ilustrację, zdjęcie butelki leżące obok. Następnie uczymy rozpoznawania ilustracji. W dalszej kolejności zmieniamy rodzaj, wygląd butelki. Dziecko na tym etapie powinno umieć dopasować butelkę do obrazka. Aranżujemy ćwiczenia ze zdjęciami.

W pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie, autystycznymi sfera motywacji jest nadrzędna. Opracowujemy dla każdego dziecka system wzmocnień.

Na początku kształtujemy gotowość do uczenia się, koncentrowanie wzroku na przedmiocie: usiądź, patrz tu. Na początku nagradzamy za samo siedzenie, a następnie za koncentrowanie wzroku na przedmiocie. Początkowy okres pracy związany jest z naśladowaniem z przedmiotami, nie z ruchami ciała (częsta słaba orientacja w schemacie ciała).

Wzmocnienia

- Stosowane zaraz po wystąpieniu oczekiwanego zachowania.
- Łączone z opisem prawidłowego zachowania, np. "ładnie wrzuciłeś klocek".
- Wzmocnienia rzeczowe łączone ze wzmocnieniami społecznymi.
- Jeśli dziecko podczas kolejnych prób zawsze prawidłowo udziela odpowiedzi, wzmocnienia rzeczowe powinny ustępować miejsca wzmocnieniom społecznym.
- Najlepiej poszukać naturalnych wzmocnień w środowisku dziecka. Będą one podtrzymywały pożądane zachowania po zakończeniu programu zajęć (np. kołysanie, śpiewanie).
- Dziecko powinno mieć możliwość dokonania wyboru najbardziej dla siebie atrakcyjnej rzeczy.

Podpowiedzi

Są to dodatkowe bodźce zwiększające prawdopodobieństwo pojawienia się prawidłowego zachowania.

- Związane z reakcją (instrukcje słowne, modelowanie, fizyczne pokierowanie).
- Związane z bodźcem (wskazówki ruchowe, pozycyjne, wyróżniające, np. kolorem).

Wycofywanie podpowiedzi służy przeniesieniu kontroli bodźcowej z podpowiedzi na bodziec naturalny.

Zasada małych kroków jest podstawą kształtowania zachowań. Zachowanie nie może być zbyt trudne. Obowiązuje metoda "łączenia czynności od końca", np. przy zakładaniu spodni, swetra.

Ćwiczenie

praktyczne

Proszę wypisać możliwe kolejne elementy kształtowania zachowania na przykładzie wyjmowania zabawek z pojemnika i kładzenia ich na krześle, pod krzesłem, przed, za krzesłem. N-I trzyma tabliczkę z żetonami. Za każdym razem dokłada żeton. Stosuje napisy (dla dzieci czytających). Polecenie- zastanowić się, jakie były wcześniejsze podpowiedzi, polecenia, wzmocnienia.

Przebieg. Podpowieź manualna, rękami dziecka kładziemy zabawkę "na" krześle, następnie "pod" krzesłem. Obok podpowiedzi manualnej, częściowej manualnej, stosujemy podpowiedzi w formie gestu, tonu głosu, etykiety (dzieci nie czytające), napisu. Następnie stosujemy zmianę przedmiotu, mebla, rzeczy (nie jest ważne co i gdzie kładzie).

Ćwiczenia

praktyczne

Usiądź na krześle, chodź do mnie, stój z rozpisaniem poleceń, podpowiedzi i ich wycofywania, wzmocnień, wzmacniania coraz bardziej prawidłowych zachowań.

Polecenie

"stój"

Rozpoczęcie od chodzenia, trzymania dziecka za rękę, zatrzymywania się

na sygnał. Wykorzystujemy pomoc trzeciej osoby, która idąc przed dzieckiem zatrzymuje go. Redukcja podpowiedzi - 3 osoba mówi "stój".

- Polecenie "stój" z maksymalną podpowiedzią manualną+ nagroda rzeczowa+ wzmocnienie społeczne- czas reakcji 2-3 sekundy, liczba powtórzeń dostosowana do poziomu rozwojowego dziecka i szybkości opanowywania umiejętności.
- Redukcja podpowiedzi manualnej.
- Podpowiedź, polecenie słowne "stój" bez podpowiedzi manualnej, wzmocnienie rzeczowe+ społeczne. Odchodzenie od nagrody rzeczowej. Wydłużenie czasu reakcji.
- Generalizowanie- zmiana miejsca, osób, kształtu przedmiotów, itd.
- Wprowadzamy pojęcie "stój ładnie". Ustalamy co to znaczy "stój ładnie".

Polecenie "usiądź na krześle"

W początkowym okresie pracy nie zależy nam na długim siedzeniu na krześle. Dziecko ma usiąść, nawet na krótki czas, mogąc od razu wstać. Oddalamy krzesło. Cały czas stosujemy wzmocnienie pierwotne+ społeczne. To samo krzesło wynosimy do innego pomieszczenia+ zwiększamy podpowiedzi (nowa sytuacja). Następnie dokonujemy zmiany w samej rzeczy (kolor, kształt). Kolejny etap to wydłużanie czasu siedzenia. W dalszej kolejności kształtujemy umiejętności, np. "siedź ładnie". Te same czynności wykonują rodzice w domu.

Polecenie "chodź do mnie"

- Trzymamy w ręce to co dziecko lubi, żeby go zwabić do siebie. Mówimy "chodź do mnie", wykonując gest RR rozłożone na boki. Trzecia osoba delikatnie popycha dziecko.
- Redukujemy podpowiedź RR.
- Zwiększamy odległość i podpowiedź (RR znowu rozłożone na boki).
- Generalizowanie, np. inne miejsce, inna osoba - przy jakiegokolwiek zmianie cofamy się z podpowiedzią do poprzedniego kroku. Stosujemy oczywiście wzmocnienia, żetony.

Praca nad kontaktem wzrokowym. Polecenie "patrz na mnie".

Postępy w uzyskiwaniu kontaktu wzrokowego odnotowujemy na wykresie. Co pewien czas sprawdzamy wykresy, system motywowania, tendencję rozwojową dziecka, postępy w uczeniu się, stosowane techniki.

Przykładowy program.

Cel główny - podporządkowanie się instrukcjom słownym.

Cel szczegółowy - nawiązanie i utrzymanie kontaktu wzrokowego.

Zadanie - reagowanie spojrzeniem na imię. Obliczamy % ile razy reaguje na imię na 10 poleceń.

Opis zachowania docelowego - patrzy nie przerywając innych czynności przez 5 sekund.

Sposób zbierania danych- analiza wykresu 1 raz w tygodniu.

- Dziecko siedzi naprzeciw n-la, w bliskiej odległości. N-l trzyma wzmocnienie na wysokości oczu.
- Nie przytrzymujemy głowy dziecka, ponieważ staramy się pracować ze wzmocnieniami pozytywnymi. Trzymanie głowy dz. może być bodźcem awersyjnym - dziecko będzie starało się unikać trzymania głowy i dlatego będzie patrzyło na terapeutę.
- Jeśli są wprowadzone żetony, to kojarzymy żeton ze wzmocnieniem pierwotnym, zbliżając żeton do pokarmu.
- Uczymy dz., że cokolwiek do niego mówimy, to powinno na nas patrzeć. Nie chodzi o to, żeby cały czas wołać "Wojtek". Dziecko powinno patrzeć przed każdą czynnością, gdy coś mówimy, itp.
- Gdy dziecko reaguje na imię i patrzy na nas, to szybko dołączamy polecenie "Wojtek patrz na mnie".

Naśladowanie

Cel - rozwijanie umiejętności naśladowania prowadzi do rozwoju uczenia się przez naśladowanie.

Uczymy - ćwiczenia naśladowcze:

- motoryka mała,
- motoryka duża,
- z przedmiotami,
- ruchy w obrębie jamy ustnej,
- imitacja werbalna i mowa
- zachowania społeczne (powitanie, pożegnanie, zakupy, itp.),
- zabawa,
- naśladowanie rówieśników,
- zajęcia grupowe, np. w-f, rytmika.

Rozpoczynamy od naśladowania z przedmiotami. Następnie naśladowanie ruchów precyzyjnych (mała motoryka). Motoryka duża, która uczy samej zasady naśladowania (klaskanie, machanie pa-pa, tupanie, itp.) Naśladowanie w obrębie jamy ustnej. W naśladowaniu dziecko nie powinno naśladować wszystkich ruchów n-la. Dobrze jest jeśli dziecko opanuje dużo ćwiczeń z naśladowania. Do pierwszego ruchu dołączamy następny - sekwencja ruchowa. Jedną z metod uczenia naśladowania jest wykorzystanie nagrania piosenki i tańca, ruchu w TV. Wówczas n-l stoi za dzieckiem, kierując jego ruchami.

Przykłady ćwiczeń z motoryki małej:

- wystukiwanie, segregowanie, nawlekanie, itp.,
- rysowanie, zaczynając od linii pionowych na polecenie "zrób tak", przechodzimy do rysowania linii poziomych, stosujemy podpowiedzi, wzmocnienia, redukcję podpowiedzi,
- rysowanie linii przerywanych, szlaczków, cyfr, liter,
- figury tworzone z dłoni,
- zabawy paluszkowe,

Przykłady ćwiczeń z przedmiotami:

- układanie klocków (na początku dołożenie jednego klocka, jeśli dz. jest głębiej lub głęboko up. um to nie uczymy budowania wysokiej wieży - z punktu widzenia naśladowstwa niczemu to nie służy),
- ubieranie lalki, bujanie, czesanie, przytulanie lalki - polecenie "zrób tak", następnie łączenie sekwencji i polecenie "pobaw się lalką", np. 200 powtórzeń w ciągu tygodnia w różnych miejscach, sytuacjach,
- gotowanie - plastikowe kubki, talerze, prawdziwe warzywa.

Przykłady ćwiczeń w obrębie jamy ustnej:

- wysuwanie języka,
- dmuchanie,
- wypluwanie wody,
- "zrób tak" - uśmiech, następnie polecenie "uśmiechnij się".

Przykłady ćwiczeń z imitacji werbalnej:

- "zrób tak" - ułożenie ust do wymowy głoski,
- wymawianie głosek, sylab, słów, połączeń słów, prostych zdań,
- nim dziecko zacznie naśladować głoski musi przejść przez etapy naśladowania motoryki małej, dużej, w obrębie jamy ustnej np. ok. kilkuset powtórzeń w ciągu tygodnia.

Przykłady ćwiczeń w naśladowaniu rówieśników i nauczyciela:

- kolorowanie, proste kształty, kontury, linie,
- chwytanie narzędzi do rysowania, rzucanie przedmiotami, wrzucanie przedmiotów do kosza, siady, leżenie, chodzenie, bieg na sygnał, itp.,
- układanie klocków, dopasowywanie barw, dopasowywanie kształtów
- zabawa w dom, gotowanie, prasowanie, nakrywanie do stołu, siadanie za stołem, jedzenie, itp.,
- nauka czekania, reagowania na polecenie "koniec", nauka stania w kolejce, przerywanie czynności, gry na sygnał dzwonka, gwizdka
- uczenie się 1x1, w większej, zróżnicowanej rozwojowo grupie,
- zmiana otoczenia, osób, odległości, odejście od gestów, wypowiedzi manualnych, poleceń słownych,
- podczas pracy w grupie dzieci muszą nauczyć się co każdy z nich ma wykonać (na polecenie "Przemek dotknij głowy" reaguje tylko wywołany).

Dopasowywanie

- Identycznych przedmiotów.
- Identycznych obrazków.
- Przedmiotów do zdjęć.
- Dopasowywanie zdjęć do przedmiotów- zdjęcie wymienia na nagrodę+ wybór nagród.
- Przedmiotów do obrazków- przedmiot na stoliku, obrazek w ręce.
- Dopasowywanie obrazków do przedmiotów.
- Dopasowywanie nieidentycznych przedmiotów/obrazków- cechy dystynktywne, np. różne lalki- dopasowywanie do wzoru.
- Dopasowywanie przedmiotów/obrazków należących do tej samej kategorii.
- Sortowanie nieidentycznych przedmiotów (różne kredki, skarpetki, koszulki, piłki)- nie ma tutaj wzoru. Wykorzystujemy 2 pudełka.

Dopasowywanie identycznych przedmiotów najlepiej służy zrozumieniu istoty dopasowywania. Przedmioty leżą na białych kartkach papieru - ograniczenie spostrzeganej powierzchni lub na wierzchu pudełek do butów.

Dopasowywanie kolorów

- Dopasowywanie płaskich figur geometrycznych w określonych kolorach do planszy w danym kolorze.
- To samo + 3 inne kolory.
- To samo + więcej kolorów i plansz (w tym samym kolorze).
- Obszar danego koloru, obok leżą różne przedmioty o tym samym kolorze (np. żółty ptak, żółty pies).
- Następnie jak wyżej + obok leży dodatkowy obrazek ze zwierzątkiem innego koloru. Dziecko wybiera spośród różnych zwierząt i kolorów. Rozpoznaje kolor, a nie cechy przedmiotu.
- Rozpoznawanie kolorów podczas gry w tęczę (okrągłej), rzutów kolorowej kostki.
- Nauka dialogów podczas gry.

Mowa bierna - język recepcyjny

- Dziecko uczy się podporządkowywania się innym osobom i opanowuje umiejętność reagowania na polecenia.
- Przeniesienie zajęć ze świata sztucznego (np. podaj but - ćwiczenia przy stoliku) do miejsc bardziej naturalnych, np. na korytarz.
- Zapobieganie zachowaniom niepożądanym - polecenie "pomachaj" - dziecko odrywa się od autostymulacji i dostaje nagrodę.
- Rozwijanie znajomości pojęć.
- Wykonywanie bardziej złożonych poleceń. Przejście do poleceń prostych do bardziej złożonych.

- Rozumienie rzeczowników (przedmioty, osoby z najbliższego otoczenia, części ciała) - recepcyjne i ekspresyjne określanie przedmiotów.
- Rozumienie czasowników (rozumienie podstawowych poleceń, dłuższych wypowiedzi) - recepcyjne i ekspresyjne nazywanie czynności.
- Rozumienie rozmiaru, koloru, kształtu, przymiotników, przyimków, zaimków, pojęcie czasu.
- Budowanie równoważników zdań i zdań.

Opracowanie i propozycje pracy z osobami niepełnosprawnymi

Józef Mróz